

DERENK ÉS ISTVÁNMAJOR — LENGYEL TELEPES FALU NÉPRAJZI KUTATÁSA

KRASIŃSKA, EWA—KANTOR, RYSZARD

Az elmúlt évtizedben Lengyelországban jelentős érdeklődés tapasztalható az ország határain kívül élő, különböző történeti korszakokban kivándorolt lengyel lakosság iránt. Korábbihoz hasonlóan, jelenleg is (többek között történészek, nyelvészek, szociológusok és néprajzosok) kutatni kívánjuk az elsősorban magukat még lengyel származásúnak valló településeket. Az amerikai és az egyes nyugat-európai országokban lakó lengyelek kultúrájáról és történetéről igen gazdag az irodalom. Feltétlenül szükséges azonban a kisebb, a szórványosan előforduló lengyel kivándorolt csoportok kutatása is, ahol a telepések ma még kétségkívül megtalálható lengyel műveltségi és nyelvi sajátosságok mellett elfelejtették eredeti etnikai hovatartozásukat, illetve csak kis mértékben vetnek fényt származásukra.

Az ilyen települések vizsgálatai során a néprajzi kutatók előtt szaktudományunk meghatározott kutatási feladata áll. Először meg kell ismerni a kivándoroltak kulturális örökségét, átalakulását és jelenlegi kultúráját, hogy azután, ezeknek a társadalmi közösségeknek kultúrjvai közül meg lehessen állapítani melyek az eredetiek, továbbra is megtalálhatók és ezek milyen mértékben mutatnak rá a lengyelségre.

Történelemből tudjuk, hogy a lengyel tájakról kivándorló parasztság egyik útiránya, számos európai ország közül, Magyarország volt. Ezzel a témával foglalkozó történelmi munkák főleg az 1848-as polgári forradalom és a második világháború eseményeit érintik. Néhány tanulmány tárgya a kapitalizmus kialakulásának időszakában Magyarország nagyobb ipari központjaiban ideiglenesen munkát vállaló lengyel migráció. Legkevesebbet tudunk, szórványos történeti és nyelvészeti adatokon kívül, Magyarország lengyel falvairól, amelyeknek története a XVIII. század elejéig nyúlik vissza.

Krakkóban a Jagelló Tudományegyetem Szláv Néprajzi Tanszéke és Polonai Kutatások Intézete (*Instytut Badań Polonijnych UJ*) valamint a Lengyel Tudományos Akadémia Poznańban működő külföldön élő lengyelek kutatására hivatott intézménye (*Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną PAN*) anyagi támogatásával 1977-ben megkezdődtek a néprajzi kutatások egy magyarországi lengyel településen, Istvánmajorban.¹

1. A kutatásban *Krasińska Ewa* és *Kantor Ryszard* a Jagelló Tudományegyetem Szláv Néprajzi Tanszékének dolgozói, *Klimaszewska Jadwiga* professzor irányítása alatt, és *Bódi Erzsébet* a KLTE Néprajzi Tanszékének tudományos munkatársa vesz részt. A tanulmányt lengyelből fordította *Bódi Erzsébet*.

Irodalomban talált adatok azt jelezték, hogy Miskolctól északra a Bódva felső folyásától kissé nyugatra, az Északi-Borsodi karszt belsejében 1941-ig volt egy falu, Derenk, ahol valószínűleg Lengyelországból a XVIII. században jött telepesek laktak. Az akkori magyar hatóság zárt vadászterülethez csatolva a falut, lakóit más falvakba telepítette át. Az első feladatunk tehát megállapítani, hogy hol élnek jelenleg Derenk volt lakói.

A magyar néprajzkutatóktól, főleg a Herman Ottó Múzeum munkatársaitól kaptuk az első tájékoztatásokat. Szerintük legnagyobb közösségben közigazgatásilag Emődhez tartozó Istvánmajorban élnek a volt derenki lakosok.

Az első terepmunka (1977. szeptember) folyamán a lakosság emlékezetében élő történeti adatokat gyűjtöttük Istvánmajorban és a Herman Ottó Múzeum lengyel telepesekre vonatkozó archivális adataival ismerkedtünk meg. Ezek alapján megállapítottuk, hogy jelenleg 60 családból álló istvánmajori közösség majdnem minden tagja Derenkről származott vagy a derenkiek gyermekei. A lakosság többsége tudatában van annak, hogy különböznek a környező magyar néptől. Ez a megkülönböztetés elsősorban eltérő nyelvezetükből ered, melyet egymás között minden nap használnak. Az is tisztázódott, hogy Derenkről az áttelepítés Istvánmajoron kívül Derenkhez közelebb levő Martonyiba, Szendrődre, Ládbesenyőre, Sajószentpéterre, Vattára és Emődre történt. Számszerint azonban legtöbben Istvánmajorba (50 család) jöttek, ezt követi Ládbesenyő tanya (20 családdal).

Az első tájékoztató jellegű terepmunka eredményei alapján 1977 novemberében megkezdhattuk Istvánmajorban az intenzívebb néprajzi gyűjtést. Legelőször figyelmünket arra összpontosítottuk, hogy a lakosság milyen mértékben őrizte meg a lengyel származás tudatát és milyen tényezők határozták meg az őt körülvevő magyar közösség iránti etnikai tudatot. Behatóan próbáltuk vizsgálni a nyelvüket, mely ismereteink szerint szlovák tájnyelvek hatása alatt formálódott és bizonyos mennyiségű magyar szókészlettel gazdagodott. Ezen túl minden családtól véleményt gyűjtöttünk származásukról és arról, hogy a család tagjai milyen fokon ismerik saját köznyelvüket.

A következő alkalommal, 1978 áprilisában az anyagi kultúra két alapvető részének, földművelésnek és az állattartásnak 1941 előtti, tehát derenki állapotára vonatkozó néprajzi adatait gyűjtöttük, természetesen tekintettel voltunk Istvánmajorba történő áttelepülés utáni változásokra, hogy ezzel is egyik fő feladatunk megoldásához, az előzőtől eltérő természeti és társadalmi tényezők kultúraformáló szerepének megállapításához közeledjünk.

1. Az eddigi kutatások a Magyarországra menekült lengyelekről

Etnikailag lengyelnek említett közösség néprajzi vizsgálataihoz feltétlenül szükséges összefoglalni az eddigi, a különböző történeti időszakokat érintő kutatások eredményeit. Meg kellett állapítanunk, hogy kevés tanulmány foglalkozik a falvakban letelepedni kívánó, eredeti sajátos gazdasági jellegét és társadalmi státusát továbbra is megőrző lengyel parasztság magyar nyelvterületre irányuló emigrációjával.

A lengyel paraszti lakosság Magyarországra történő menekülése szoros kapcsolatban van az ország politikai eseményeivel. Lengyelország első felosztásakor Galícia az Osztrák—Magyar Monarchia uralma alá került, de már ebben az időben az ún. Felső-Magyarország fennhatósága alatt találjuk szlovák nyelvterületekkel együtt a jelenlegi Lengyel-Szepességet és Lengyel-Árvaságot. A többségben levő szlovákokkal azonosítva, az etnikailag lengyel lakosság nemzetiségét is szlováknak jelölték meg. Ebben az időszakban azonban már ezeken a területeken feltétlenül éltek lengyelek, ezt bizonyítja az a tény is, hogy a Kárpátoknak ezekre a vidékeire a koraközépkorban megkezdődött a betelepülés, és ahol Sziléziából és Kislengyelországból előrenyomuló lengyel települési hullám is szerepet játszott.²

Az ún. Felső-Magyarország területein szórványosan előforduló lengyel települések iránti érdeklődés a XIX. század második felében fokozódott. Ezekről a közösségekről szóló jelentős mennyiségű publikációban elsősorban a területek politikai eseményeit, nemzetiségi viszonyait, lakosság nyelvi sajátosságait dolgozták fel, de néhol néprajzi adatok is találhatóak. Ezeknek a kutatásoknak az volt a közös céljuk, hogy bizonyító adatokat szolgáljanak Szepes, Árva, Trencsén, Sáros és Liptó vármegyék lengyel származású lakosairól.³

Az érdeklődést tovább fokozta a tervezett csáádzki—árvai—szepesi népszavazás, amely végül nem valósult meg, de azért készítettek elő, hogy bebizonyítsák Lengyelország déli határvonalának kijelölése esetén a lengyeleknek joguk van ezekhez a területekhez. Ekkor kapcsolódtak a kutatásokba a lengyel nyelvészek, akik utaltak településtörténeti adatokra és saját kutatási eredményeikre: a lakosság nyelvének tulajdonságaira, szókészletére, lengyel hangzású vezetéknévekre és tájszólásuk sajátosságaira. Felső-Magyarország területén számos lengyel nyelvi szigetet fedeztek fel. Arra a következtetésre jutottak, hogy ezeknek a fálvagnak őslakói Podhale, Szepesség és Árva területeiről származtak.⁴

Ezeknek a területeknek a lakói is elvándoroltak a telepítési akció következtében a XVIII. század elején a török iga alól felszabadult magyar területekre. Az elnéptelenedett Tisza és Duna menti falvakba Felső-Magyarország határmenti sűrűn lakott járásából ekkor indult meg az áttelepítés.

2. *Zachorowski S.*: Węgierskie i polskie osadnictwo Spizu do polowy XIV wieku. Rozprawy Wydziału Filozoficzno-Historycznego Ak. Um. w Krakowie T. 52. 1909. 191—283.; *Reychman J.*: Dzieje Polonii węgierskiej. Problemy Polonii Zagranicznej R. 5. 1966—1967. 47.; *Gotkiewicz M.*: Na tułaczach szlakach górali. Wierchy R. 25. 1956. 89.; *Semkowicz W.*: Granica polsko węgierska w oświetleniu historycznym. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego T. 37. 1920. 88—112.
3. *Z. J.*: O osadach polskich na Węgrzech. Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej T. 1. 1851. nr. 41., T. 2. 1852. nr. 3.; *Niedźwiecki W.*: Przyczynek do etnografii polskiej. Polacy na północnym pograniczu Węgier. Niwa T. 16. 1879. R. 8. *Zawiliński R.*: Przyczynek do etnografii górali polskich Węgrzech. Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej T. 1. 1893. 1—14.; *Bugiel W.*: Polskie osady na Węgrzech. Prawda R. 1898. nr. 19.; nr. 20.; *Unger W.*: Polacy na Węgrzech. Przegląd Emigracyjny R. 2. 1893. nr. 2. 13—16.; *Kotodziejczyk E.*: Ludność polska na Górnych Węgrzech. Świat Słowiański T. 2. 1910. R. 6. 216—250.
4. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego című kiadvány egy teljes kötege a népszavazás előkészületeivel foglalkozik. T. 37. 1920.; Nyelvészeti szempontból ezekről a közösségekről legrészletesebben *Malecki M.*: Język polski na południe od Karpat (Spisz, Orawa, Czadeczkie, wyspy językowe), című munkája foglalkozik. Kraków. 1938.

A messzemenő gazdasági kedvezmények vonzó erőként hatottak.⁵ A XIX. század második felében ugyan erősödött a lengyel parasztság vándorlása Magyarországra, az azonban elsősorban ideiglenes jellegű volt. A letelepülési szándékkal érkezők pedig az iparban vállaltak munkát, így idővel ezeknek megváltozott eredeti társadalmi helyzetük.⁶

Ezekből a történeti adatokból is látszik, hogy számunkra továbbra is a legfontosabbak a XVIII. század elejére vonatkozóak, amikor a kivándorolt lengyel telepesek a magyar nyelvterületeken még zárt településeket hoztak létre.

Sipos I. magyar nyelvész Bükk hegység területén (Répáshuta, Újhuta, Hámor, Ómassa, Óhuta) végzett kutatásaikor felfigyelt a góral nyelvjárásra, amely nem kizárólag szlovák, mint ahogyan eddig gondolták. A levéltári adatok szerint ezek a falvak a XVIII. században jöttek létre, s a XIX. század folyamán pedig új telepésekkel bővültek. Szlovák, morvaországi, csehországi, galíciai területekről származó lakosság körében olyan kevert nyelv alakult ki, amelynek nincs megfelelője egyik szláv nyelvben sem. Leginkább kelet-szlovák, szepességi, csádzki nyelvi sajátosságok jellemzőek rá, de erős lengyel hatás is tapasztalható mind a morfológiájában, fonetikájában, mind a szókészletében. A szerző szerint ez a nyelv a podhalai nyelvhez hasonló tulajdonságokat mutat. Ugyanakkor számos települést is megjelölt, ahonnan származhatnak ezeknek a falvakkal az első lakói, továbbá felsorolja a lakosság lengyel hangzású vezetékneveit.⁷

A lengyel történeti irodalomban etnikailag legrégebb lengyel településnek Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, Rozsnyótól délkelet irányban kb. 20 km-re fekvő Derenket tartják, amely 1940-es években megszűnt. A történelmi dokumentumok szerint Derenkre 1720-ban jöttek az új telepesek, akiknek a nyelve a lengyelhez volt hasonló.⁸ *Stolc J.* szlovák nyelvész szerint a lakosság góral vagy podhalai nyelvjárással beszél, de ezt a nyelvjárást sohasem említi lengyelnek, pedig kétségkívül kislengyelországi dialektushoz tartozik (az ún. mazóviai hangtani jelenség tanúskodik erről), amely következőkben segítségül szolgál a drenki lakosok származásának megfejtéséhez. Ezt a feladatot akarja megoldani

5. *Reychman J.*: Dzieje Polonii ... 48.; Z dawnego sąsiedztwa polsko-węgierskiego. *Więści Polskie* z. 25. X. 1942.; O góralach na Dolnych Ziemiach. *Wierchy R.* 29. 1960. 240.; *Gotkiewicz M.*: Na tułaczach szlakach ... 89.; Migracje Ludności polskiej na południową stronę Karpat. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczna WSP Krakowie Prace Geograficzne* z. 10. 1962. 184—186.
6. *Rokicki C.*: O wychodźctwie polskim na Węgry. *Polski Przegląd Emigracyjny R.* 4. 1912.; *Pobóg*: O Polakach w Budapeszcie. *Przegląd Emigracyjny, R.* 2. 1893. nr. 6.; *Okolowicz J.*: Wychodźstwo i osadnictwo polskie przed wojną światową. Warszawa, 1920. 352.; Az ideiglenes és az iparban történő munkavállalásról, valamint a kivándoroltak életkörülményeiről: *Jostowa W.*: Z życia góralskiej biedoty. *Wierchy R.* 22. 1953. 110—130.; Ehhez a tanulmányhoz szólott hozzá *Kowalska-Lewicka A.*: Kilka uwag o wędrownkach zarobkowych górali podhalańskich. *Kwartalnik Historyczny, R.* 64. 1957. 114—121.
7. *j. r.* recenziója *Sipos I.*: A bükki huták és hámorok település- és nyelvjárástörténete. (Budapest, 1955.) *Wierchy R.* 25. 1956. 294.
8. *Reychman J.*: Jeszcze o gwarach polskich na Węgrzech. *Język Polski R.* 36. 1956. z. 4. 304—305.; O góralach na Dolnych Ziemiach ... 240.; Przyczynek do zagadnień gwar polskich na Węgrzech. *Język Polski, R.* 44. 1964. z. 3. 171.; *Dzieje Węgier, Łódź 1963.*; *Gotkiewicz M.*: Migracje ludności polskiej ... 177—189.

*Stieber J.*⁹ lengyel nyelvkuató, aki szerint Derenk utolsó lakói Nowy Targ Pieniny környékéről, vagy Északi-, Lengyel-Szepességről származtak. Ézenkívül az északi Szepességre utalnak a szlovák nyelvi hatások, amelyek kizárólag keleti szlovák nyelvi sajátosságok. Feltételezi, hogy a falu első lengyel telepei a közeli keleti szlovák népcsoportok által kerültek a szlovák nyelvhatás alá és arra az eredményre jut, hogy Szepesség területén egyik lengyel tájnyelv sem alakult át annyira, mint az elszlovákosodott derenki nyelv. Ettől függetlenül a derenki nyelvet lengyelnek tartja.

A történeti és nyelvészeti irodalom álláspontját képviseli *Gotkiewicz M.* Árva, Szepesség kitűnő ismerője. Feltűnteti Liptó, Árva és Szepes vármegyékből 1715—1717 között Magyarország ún. Alsó Területeire kivándoroltak számát. Mivel a kitelepültek között legtöbben szlovákok voltak, ezzel azt is feltételezi, hogy a lengyeleket szlovák nemzetiségűeknek vélték.¹⁰

Érdekes részleteket közölt utóljára *Dénes Gy.*¹¹ „Egy 1420-as évekből fennmaradt porta jegyzék a Torna megyei Deryn faluban 23 jobbágyportát írt össze. Az 1570. évi urbárium szerint Bebek Ferenc foglalta el, és szádvári uradalmához csatolta a falut. Minthogy Bebek Ferenc 1558-ban halt meg, Derenket az 1530-as évek táján csatolhatták a szádvári uradalomhoz.” Ezután Derenk Szádvárhoz tartozott, lakói magyarok voltak. *Dénes Gy. Hemmert M.* lengyel nyelvész kutatásaira is hivatkozik, aki az Országos Levéltárban föllelt adatok alapján 1717-et jelölte meg a lengyelek betelepítésének valószínű dátumaként. „Egy olyan névsort is talált, amelynek lengyel hangzású nevei közül sokat még ma is viselnek az áttelepítettek és utódaik.”¹²

Dénes Gy. az Országos Széchényi Könyvtár Pesty Frigyes kéziratos helynévgyűjtési anyagában Derenkről szóló feljegyzést talált: Pesty Frigyes kérésére a területileg illetékes szolgabíró egy 1864-ben küldött jelentésében — föltehetőleg a falu lakosságának közlése alapján — arról ír, hogy a község már 1400-as vagy 1500-as években megvolt, s abból az időből még egy oklevél is fennmaradt a község ládájában. Majd így folytatja: „... de ezen nép a nagy pestis betegségben kihalt, a fennmaradott kivándorlott, ki Borzova, ki Jablonczára, és így a telek üresen maradt. A mostani lakosság csak 1600 körül települt le Derenkre... Benépesítette gróf Csáky Péter, Szádvár örökös ura (mely uradalom később Herczeg Esterházy Pálé lón) a lengyel országból kijött munkát kereső földművelőkkel.” *Dénes Gy.* írja: „Minthogy a telepítés időpontja és körülményei körül sok dolog tisztázatlan maradt, kutatásaimat folytattam.” Megbízható adatokat az esztergomi primási könyvtárban őrzött Bél Mátyás kéziratairól készült Batthány-féle másolatban talált. Derenkről szóló néhány soros latin nyelvű följegyzés szerint az azelőtt magyarok lakta falu 1710-ben a pestis következtében lakatlanná vált. Éhség elől menekülő lengyelek népesítették be újra. Az idetelepültek közül csak néhányan szoktak hozzá az új, nehéz körülményekhez. Többen visszatértek hazájukba. Akik itt maradtak „a rossz fekvésű, sziklás és terméketlen földet most haszonnal művelik”. *Dénes Gy.* feltételezi, hogy „a

9. *Stieber J.*: Polska gwara na Węgrzech. Język Polski R. 30. 1950. z. 4. 176. című munkájának alapjául *Štolc J.*: Narečie troch slovenských ostrovov v Madársku. Bratislava, 1949. szolgált.

10. *Gotkiewicz M.*: Na tułaczach szlakach górali ... 89—100.; Migracje ludności ... 177.

11. *Dénes Gy.*: Egy lerombolt falu nyomában ... Derenk. Élet és Tudomány, XXXIII. 15. sz. 1978.

12. *Hemmert M.*: Lengyel falu Magyarországon. Élet és Tudomány, XXVII. 32. sz. 1972.

pestisjárvány után talán a Szepességgel északnyugaton határos lengyel nyelvterületekről góralok (lengyel hegyilakó pásztorok) telepedtek be az üresen hagyott faluba.” Majd így folytatta: „A kis falu egy évtized alatt úgy benépesedett, hogy lakói már templomot is építettek maguknak, harangot is öntöttek, s azt a templom mellett szépen összeácsolt haranglábba húzták fel. Ez a harang, amelyet félreértett feliratáról — Anno 1727 — »Anna harang«-nak neveznek, ma is megvan.”

2. Istvánmajori lakosok történeti tudata

A derenki telepések utódai, az istvánmajori lakosok szájhagyományában a történetükről, a Magyarországra településükről néhány változat még ma is fennmaradt. A legtöbben úgy vélik, hogy ősük a tatárok által elpusztított területet foglalták el. „Ott (Derenknek a helyén) egy nagy falu volt, ahogy a tatárok bejöttek, mindenkit kivégeztek. Azon a helyen csak *kapliczka* (útszéli kereszt) maradt meg. Azután, hogy a tatárok kivégezték az embereket, Lendzielszkából jött embereknek, akik oda mentek, azt mondták itt fognak élni”.¹³ Egy másik elbeszélés már a következőképpen pontosítja a történelmet: „Öregapáink azt mondták, hogy Lengyelszkából jöttek oda az emberek, IV. Béla király idején, amikor a magyarokra a tatárok rajtaütöttek . . . mindent eltapostak, az emberek elbujdostak, aki nem tudott elbújni, azokat megverték, azután Béla király Lengyelszkából embereket hozatott . . . a király minden felől gyűjtötte az embereket, Lengyelszkából is . . . de Lengyelszkából honnan, azt nem lehet tudni”.¹⁴ Az adatközlők közül többen is azon a véleményen vannak, hogy Derenkre lengyelek akkor jöttek, amikor IV. Béla király uralkodott (XIII. sz.!), s majdnem mindenkor hangsúlyozzák azt is, hogy Derenken korábban magyarok éltek, és a tatárok mindent és mindenkit kipusztítottak.¹⁵

Néha úgy is vélekednek, hogy Derenk vándorlásaiknak mintha csak egyik állomása lett volna: „Mikor háború volt, a tatárok megölték az embereket . . . akkor jöttek ide az emberek, először kevesen voltak, azt mondták, hogy már voltak valahol, de ott nem tetszett nekik, ott víz volt, azt mondták nekik, hogy a víz elviszi őket (*wezmie ich*). Ekkor jöttek Derenkre, fel a hegyekbe, ott jó lesz.”¹⁶ Egy másik adatközlő szerint is a Lengyelszkából jött első érkezők először nem Derenkre települtek. Előbb „Bódviban laktak, de az nem tetszett nekik, mert a víz csak jött . . . jött, akkor azt ott hagyták és feljöttek Drenkára.”¹⁷ Még homályosabbak azok az elbeszélések, amelyek szerint Derenk környékére szintén Lengyelországból jött telepések telepedtek le, de ma

13. Adk. *Rémias J.* sz. 1909. Derenk.

13. Adk. *Stefán J.* sz. 1911. Derenk. Megh. 1978. Istvánmajor.

15. Azzal kapcsolatban, hogy Derenk alapítását IV. Béla király idejére teszik, feltételezni lehet, hogy az adatközlők ismerik Magyarország történetét. IV. Béla telepítési akciója számukra is lehetségessé tűnik, hasonlóan a lengyel parasztok gondolkodásához, amely szerint falvaikat és közelben fekvő városaikat, váraikat Nagy Kázmér király alapította. Ez a gondolat hasonló lehet az istvánmajorihoz de nem feltétlenül szükséges, hogy megfeleljen a valóságnak.

16. Adk. *Stefán J.* sz. 1904. Derenk.

17. Adk. *Zsoldos I.* sz. 1908. Derenk.

már teljesen elmagyarosodtak. A jelenlegi kutatások sajnos erről a szájhagyományról pontosabbat még nem tudnak levonni. Így egyik falu a nevét sem említhetjük meg.

Derenk történetére is nyújtanak adatokat a hagyományok. „Ősapáink Krakóból jöttek, II. Rákóczi Ferenc katonái voltak”,¹⁸ akik családjukat és másokat is elhozták Derenkre Lengyelországból. Ebben a változatban már felsorolják a „Rémiás, Benben és Kovács családot”. Adatközlők 200-300 évvel ezelőltre jelölik meg az idetelepülésük idejét, mely megegyezik *Reychman J.* következtetéseivel és a XVIII. század elejére utaló történeti forrásokkal. Érdekes, hogy szinte mindegyik szájhagyományban hangsúlyozzák azt a tényt, hogy a telepeseket azért irányították Derenkre, hogy ott dolgozzanak (*zeby robić*).

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a lakosság szájhagyományában erősen él az a tudat, hogy egy elpusztult falu helyére telepedtek le. Annak ellenére, hogy időben nagy eltérés mutatkozik (XIII—XVIII. sz.!) mindkét változatban nyomatékosan kiemelik, hogy a falu újratelepítése kizárólag lengyelekkel történt. Magának a telepítésnek szervezését IV. Béla királynak, II. Rákóczi Ferencnek, Bebek családnak tulajdonítják.

A falu neve, a volt lakosok tudatában is helyesen, ezen a területen gyakran előforduló som szláv jelentéséből a *drenkaból*, a *dereńből* származik. „Ott nagy sziklák voltak és a sziklákon nőtt a dereń. Gyümölcsét meg lehet enni. Ők (már-mint az első telepések) is ezek alatt a sombokrok alatt telepedtek le és azt a helyet: *Dereńnek* nevezték el.”¹⁹ A volt lakosok a falu nevét: *Derenknek*, *Drenkának*, *Drenknek*, *Drenkinek* említik, de minden változat a *dereńből* származik. Az első telepések — az emlékezet szerint — földműveléssel foglalkoztak. Ebből azonban nem tudták biztosítani a megélhetésüket és ezért vadásztak, valamint az erdőben különféle gyümölcsöket gyűjtöttek, de elsősorban faszénégetéssel és annak szállításával, eladásával próbálkoztak. Tömegesen dolgoztak az erdőben, aratáskor eljártak kapéra és más szezoni munkára: „A grófnak jártunk hegyi tisztásokat kaszálni. Egy napra egy pengőt kaptunk, minden harmadik *kopa* (csomó) a mienk volt, de helyette pénzzel is fizetett. Két rész az uraságé volt, a harmadik rész pedig azé, aki kaszált és gyűjtött.”²⁰

A pásztorkodásról ma már homályosak az emlékek. Az emlékezetek szerint valamikor nagy számban tartottak juhok 1881-ig, a „*m'erackaig*”, ami után már „nem volt hol legeltetni, minden legelőt elvett a gróf”.²¹

Az idősebb lakosok nagyon jól emlékeznek még kb. 1914 körüli tűzre Derenken. „Nagy tűz volt a községben a háború előtt... egy kisfiú meggyújtotta a kutyaólat, hogy kifüstölje a kutyákat, a tűz a házakra is átterjedt és a fél falu leégett... A tüzeset előtt szalmatető házak voltak. Két asszony áldozatul esett, nagy szél volt, szerény vagyonukból valamit meg akartak menteni. A tető leszakadt és nem tudtak kimenekülni.”²²

18. Adk. *Kovács A.* sz. 1891. Derenk.

19. Adk. *Rémiás J.* sz. 1911. Derenk.

20. Adk. *Kovács A.* sz. 1891. Derenk.

21. Adk. *Kovács A.* sz. 1891. Derenk.

22. Adk. *Stefán J.* sz. 1911. Derenk. megh. 1978. Istvánmajor.

Hasonlóan élénken él még az idősebbek emlékezetében 1912. év körüli jégverés. „Mindent tisztára lesöpört, elvitte a szép cseresznyét. . . olyan nagy felhő jött, hogy éjszakai sötétség borult a falura, nagyon csúnya volt. A búzánk már ekkor elfeküdt, így a jég nem verte ki teljesen. Voltak olyanok, akiknek semmi sem maradt, mindent venniük kellett”.²³ Az adatközlők emlékeznek a század-eleji kemény télre, amikor még vaddisznók is megfagytak.

Derenk és lakóinak történetéről fennmaradtak más emlékek is Istvánmajorban. Derenk nem nagy falu volt, távol feküdt nagyobb, kereskedelmi úthálózattól, lakossága nem élt át nagyobb eseményt. Lakói csak a szomszédos falvak lakóival érintkeztek, távolabbi területekre ideiglenes nehéz munka vállalásakor jutottak el, amikor nem volt lehetőség arra, hogy nagyobb eseményekre is felfigyeljenek. Csak az 1930-as évek hoztak újabb változásokat a falu életében.

A két világháború között vadaskertet alakítottak ki a közeli erdőben, ahová küldöldi vendégek jártak vadászni. „Az urak oda jártak vadat lőni a külföldi urak vaddisznóra és őzre vadásztak, de voltak ott medvék is. Horthy hozatta azokat. A gróf Horthynak eladta az erdejét. . . vadjószág pusztította a termést, megette a kukoricát, a burgonyát, kitérták a földbevetett magot, akkor nem úgy volt, hogy az ember begyűjti a termést. . . egyik oldalon vetett, a másik oldalon már ették is a magot a vadak. Ezután már tudtuk, hogy ez nem mehet így tovább és jobb lesz, ha otthagyjuk a falut.”²⁴ A falu határában kialakított vadászterület még jobban megnehezítette az emberek életét, a vadak pusztították a termést, fokozódott az orvvadászat és ezáltal a derenkieknek mind gyakrabban felelniük kellett a hatósággal szemben.

Úgy tűnik, hogy a zárt vadászterület kialakítása miatti áttelepítés nem ment könnyen. „Már 1936-ban azt beszélték, hogy Derenket el kell hagyni, de mi nem akartunk onnan elmenni, nem akartuk Derenket otthagyni. Azután azt is beszélték, hogy egy olyan új községet (*dziedzina*) alakítanak ki számunkra, amely nekünk tetszeni fog, de a miniszterek mégsem váltatták valóra ígéreteiket.”²⁵ Végül is 1941-ben hozzákezdtek a kitelepítéshez. A derenkiek ellátogathattak a hatóság által javasolt új helyekre és mindenki kiválaszthatta a számára legkedvezőbbnek ígérkezőt. „Aki akart, odament, előbb mindenki megnézhetette az új helyet, ha neki megtetszett, akkor odaköltözött, ha nem, akkor ment tovább.”²⁶ A szülőfalut nem mindenki akarta elhagyni. Néhány családot erőszakkal költöztettek át. „Mi később, 1943-ban jöttünk Istvánmajorba, nem akartunk idejönni, de a zsandárok nem engedték meg, hogy ottmaradjunk. A csendőrök kikergettek bennünket, ha tetszik, ha nem, menni kellett.”²⁷ Előfordult, hogy a háborúból később hazajövő férfiak már Derenken nem találták meg a családjukat, máshol kellett, hogy keressék. A csendőri erőszak ellenére a kitelepítés csak 1943 végével fejeződött be.

Az áttelepültek az új helyen több és jobb minőségű földet kaptak, a lerombolt kőépületekért is földterület járt és kedvezményes részletfizetéssel földvásárlásra is nyílt lehetőség: „adtak itt földet Istvánmajorban, egy derenki szán-

23. Adk. *Stefán J.* sz. 1904. Derenk.

24. Adk. *Stefán J.* sz. 1911. Derenk.

25. Adk. *Stefán J.* sz. 1911. Derenk.

26. Adk. *Kovács M.-né* sz. 1921. Derenk.

27. Adk. *Bubenkó J.* sz. 1923. Derenk.

tőföld után másfél holdat. 5 méter fal után egy holdat... aki még vásárolni akart, adtak neki kölcsönt.”²⁸ Az első évek Istvánmajorban nagyon nehezen teltek. A férfiak többsége a fronton szolgált, az otthonmaradtak a földeket nem tudták megművelni, Derenkről elszállított építőanyag nagyjából tönkrement. A háború végén Istvánmajor határában átvonuló front újabb veszteségeket okozott.

Az idősebb adatközlők többsége meghatódva gondol vissza Derenkre, néha idealizálják a múltat: „Ott nagyon rossz volt, kevés föld volt, de az jobb volt, mint itt... a mai napig nem tetszik itt nekem. Ahol születtem, ott jó lenni.”²⁹ Egy másik adatközlő szerint: „Derenken jobb volt, mint itt, gyönyörű hegyek vették körül, ahol született az ember, ott szeretne élni.”³⁰

3. Az etnikai tudat egyik eleme: a nyelv

Az istvánmajori lakosok lengyelségét többek között etnikai tudatukban kell keresni. Feltételezzük, hogy a XVIII. század kezdetén a magyar nyelvterületre települt lengyel lakosoknak nemzeti öntudatuk még nem alakult ki, csak egy meghatározott etnikai csoporthoz való tartozási érzetük. Mindez az akkori lengyel parasztság társadalmi helyzetéből adódott. A történelmi fejlődés folyamatában ebben az időszakban formálódott gazdasági-társadalmi viszonyok következtében zárt közösségekben éltek. A társadalomtudományban az ilyen közösségeket etnikai csoport terminológiával jelölik. Az etnikai csoport egy társadalmi képződmény, amely „annyira létezik csak, amennyire tudatában van annak, hogy mi tartozik hozzá és arról, hogy mi tartozik más, hasonló csoportokhoz: ők maguk különülnek el a többiektől.”³¹ Általában a parasztok saját falvaikkal, vagy lakhelyük közelebbi környékével azonosítják származásukat.³²

A különbözőség magatartásformákban rejlik, közvetlen érintkezés folytán megnyilvánuló társadalmi szférája meghatározza az idegen etnikai csoportoktól való elkülönülést. Az eltérő jegyek tudatosításakor a csoport tagjainak képzeletében kialakulnak a csoportra jellemző sajátosságok és tulajdonságok. Az etnikai csoport meghatározó jegyeként szokták hangsúlyozni mind a köznyelvben, mind a tudományos nyelvben a nyelvet, a vallást és a kultúra sajátosságait. Ezek a tényezők egyben a társadalmi kötelék (więź społeczna) elemei is, amelyek az adott társadalmi csoportokat összetartják.³³ Akkor amikor a lengyel

28. Adk. *Stefán J.* sz. 1911. Derenk.

29. Adk. *Stefán J.* sz. 1904. Derenk.

30. Adk. *Stefán J.* sz. 1911. Derenk, megh. 1978. Istvánmajor.

31. *Obrebski J.*: Problem grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie. *Przegląd Socjologiczny* T. 4. 1936. 180—181.

32. Eltérő kérdéseket vet fel a politikai emigráció. Vezérek nemzeti tudat birtokában meghatározott politikai eszmékért harcoltak, tudatosan kapcsolódott saját helyzetük a haza érdekével. *Wrzesiński W.*: Przeobrażenia narodowościowe polskiego wychodźstwa ekonomicznego w XIX i XX wieku. in: Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi. Wrocław 1976. 143

33. *Obrebski J.*: Problem grup etnicznych ... 186.; *Wiatr J.*: Naród i państwo. *Socjologiczne problemy kwestii narodowej*. Warszawa 1969. 398.; *Sadowki A.*: Pojęcie grupy etnicznej w socjologii. *Studia Socjologiczne* 1973. bnr. 4 (51). 177—183. A társadalmi kötelék (więź społeczna) problematikájával széles körben szociológusok foglalkoznak. Eredményeiről ad számot *Sadowki A.*: Pojęcie grupy etnicznej ... 172—190.

nép csoport magyar nyelvterületen letelepedett, tudatukban egy más, magyar környezettől eltérő csoporthoz való tartozás érzete alakult ki, amely a mai napig, tehát kétszáz éven át megmaradt a leszármazottak gondolkodásában. Kutatásaink megkezdésekor a környezettől való elkülönülésre alapvetően maga a nyelv mutatott rá, amely ugyanakkor az istvánmajoriakat összetartja és a társadalmi kötelékük fontos eleme is.

Az istvánmajori lakosok szlovák nyelv hatása alatt tovább módosult lengyel dialektussal beszélnek. Nyelvük megjelölésére néhány elnevezést használnak. Leggyakrabban (kb. 35%-ban) nevezik nyelvüket *slovienskinek*, *slovański*-nak, *slovočkinak*. Valamivel kevesebben (kb. 31%-ban) *tót* nyelvnek tartják, néha *slovanski*, *slovok*, *lengyelski* elnevezés is elhangzik.³⁴ Saját köznapi nyelvükön úgy is meghatározzák (kb. 24%-ban), hogy felváltva használják a *lengyelski*, *slovianski* vagy a *polski* szavakat.³⁵ A faluban vannak olyan családok (kb. 6%-ban), ahol ezt a nyelvet saját nyelvükön kizárólag *polskínak* jelölik meg.³⁶ A megkérdezettek 4%-a nyelvüknek szlovák jellegét hangsúlyozzák, de meg kell jegyezni, hogy ezeknek az embereknek az ősei szlovák nyelvcsoporthoz tartoztak.

Az istvánmajoriak nyelvén tehát négy alapvető elnevezéssel: *tót*, *szláv*, *lengyel* és *polski* találkozunk nyelvük elnevezésével kapcsolatban. A terminológiai zavaros kifejezések magyarozatát történelmi múltban kell keresni. Tudjuk, hogy Derenk telepesei többek között ún. Felső-Magyarországból származtak, arról a területről, ahol szlovákok voltak többségben. A két eltérő etnikai csoport nyelvi hasonlóságának és emellett azzal a ténnyel kapcsolatban, hogy ebben az időszakban már a lengyelek nyelvére jelentős hatással volt a szlovák nyelv, az akkori magyar hatóság Felső-Magyarországról letelepülteket etnikailag szlováknak tartotta.

Szepességre, Árvára, vonatkozóan ezt a kérdést egyik tanulmányában *Gotkiewicz M.* vizsgálja.³⁷ Arra a következtetésre jut, hogy a XIX. század első felében mind a szlávokat, mind pedig az egyes szláv népeket gyakran szlovákoknak nevezték. Tehát a kifejezések múltban egyértelmű a „szláv-szláv-sággal” (*slowian-słowianskość*). Csak a XIX. század második felében a nemzeti tudat kialakulásával a „szlovák-szlovenin” kifejezés már a szlovák nemzetre vonatkozott. Tehát a kutatásaink során az istvánmajori nyelv meghatározására lejegyzett szlovenin, szlovák, szláv megnevezések az elmúlt időszakokra utal-

34. „A faluban kicsi kortól kezdve lengyelül beszéltünk. Édesanyám azt mondta, hogy lengyelek azok polákok. De mi azt mondtuk, hogy szlovánok vagyunk. Önök azt mondják, hogy lengyelül beszélünk, de mi meg azt mondjuk, hogy lov'enul. Öregapáink is ezt vallották.” adk. *Bozsi B.-né* sz. 1920. Derenk.

35. „Derenken mindenki lengyelül beszél, de mi már ebből kinőttünk, mert magyarul tanítottak bennünket. Öregapáinknak még volt lengyel imakönyvük, de ezek elvesztek. A lányokat innen más faluba viszik férjhez, így a nyelv is elvész. Odahaza mindenki lengyelül szól egymáshoz. Csak az beszélt magyarul, akinek magyar lány lett a felesége. Anyám anyja csak szlov'enul tudott olvasni, énekelni, nem ismerte a magyar könyvet.” Adk. *Stefán J.* sz. 1911. Derenk, megh. 1978. Istvánmajor.

36. „Öregapám azt mondta, hogy a mi nyelvünk a lengyelhez hasonlít inkább. Mi nem vagyunk szlovákok, azt tudjuk. Őseink lengyelül beszéltek, mi is így beszélünk. Lengyelül jobban tudunk mint magyarul. Ezt a nyelvet nem lehet elfelejteni, mert mi őslengyelországiak vagyunk, odahúz a lelkünk, a szívünk, mindenünk.” Adk. *Bubenkó J.* sz. 1901. Derenk.

37. *Gotkiewicz M.*: Słowak-słowiok, słowieński-słowioki, *Język Polski* R. 26. 1946. z. 4. 97—106.

nak. Azt, hogy ezt a nyelvet *tót* nyelvként is megjelölik, ezt azzal a ténnyel kell magyarázni, hogy a magyar hatóság Felső-Magyarország minden szláv népét *tótnak* nevezték.

Maga az a tény, hogy ez a közösség a mai napig megőrizte lengyel nyelvét, meglepő jelenség, különösen ha figyelembe vesszük, hogy magyar területre jövetelüktől kezdve elmagyarosodásnak voltak kitéve. Az iskolában kizárólag magyarul tanultak, a lengyel nyelvet odahaza ismerték meg. A gyerekek hat éves korig csak anyanyelvükön beszéltek, a Derenken született adatközlők gyakran említették, hogy amikor iskolába kezdtek járni, még nem tudtak magyarul. Azonban hamar el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet, mert a tanító helybeli magyar volt, aki nem ismerte a falusiak köznapi nyelvét. Mint ahogyan régebben, ma is, a Derenken született adatközlők Istvánmajorban elsősorban anyanyelvükön beszélnek egymás között. Minden házban, a boltban, az utcán azt a nyelvet lehet hallani, amit ők maguk *tótnak*, *szlovánskinak*, *lengyelskinak* vagy *polskinak* neveznek.

A környező magyar falvak nyelvétől évtizedek óta eltérő nyelvük miatt a magyar hatóság 1917—1918 között bevezette az iskolában a szlovák nyelv tanítását Derenken, mivel az ott élő lakosságot szlovák nemzetiségűnek tartotta. A szlovák nyelv oktatása bizonyos fokon hatással volt a derenkiek szókincsére. Olyan szavakkal gazdagították nyelvüket, amelyeket eddig nem ismertek. Ugyanakkor a szomszédos szlovák falvakkal fenntartott gyakori kapcsolat is hozzájárult ahhoz, hogy magyar nyelvi környezetben Derenken szlovákhöz jobban hasonlító lengyel nyelvet továbbra is megőrizték. Különösen 1920-ig, az országhatár kijelöléséig állandóan érintkeztek a lakóhelyüktől északabbra fekvő szlovák falvak lakóival.

Derenk földrajzi körülményeiről: t. sz. f. 400 m magasan fekszik, a legközelebbi településtől kb. 5 km-re, az úthálózattól kb. 10 km-es távolságban, kövesútja nem volt. A viszonylagos elszigeteltség kedvezett nyelvük megtartásához. E mellett a lakosság földművelő jellege és a falu határában vállalt erdei munkák következtében inkább csak gazdasági tevékenységük során alakultak ki a kapcsolatok a magyar szomszédsággal és csak kis mértékben egyéb, pl. szórakozási alkalmakkor.

A derenkiek nyelve a magyar környezethez viszonyítva az eltérés egyik megnyilvánulása. A malomban, a vásárokon stb. a derenkiek gyakran hallhatták, hogy hogyan vélekednek róluk a legközelebbi szomszédai — a magyarok. A magyarok szemében Derenk szegény falu volt, ezt maguk a derenkiek is elismerték. Beszédüket, nemegyszer „tört” nyelvnek nevezték. Így a derenkiek falujukon kívül nem szívesen beszélgettek egymás között saját nyelvükön, hogy ezzel is elkerüljék a magyarok megjegyzéseit.³⁸ Gazdasági és társa-

38. „Szódligetre jártunk búzát őretni. Uhrow'ek (magyarok) mindig kinevették bennünket, hogy tört nyelven beszélünk egymás között.” Nem egyszer tapasztalták, hogy a magyarok figyelmeztették egymást: „derenkiek közül ne hozzanak lányt asszonynak, mert azok lengyelek és egymást nem tudják megérteni. A magyarok tudták, hogy az ottani lányok szegények. A csinos lányokat a magyarok mégis csak elvették, de az a falu olyan eldugott volt, hogy még udvarolni sem nagyon jöttek oda.” „Magyarul nem sokat beszélgettünk, csak akkor, ha iskolában vagy hivatalban voltunk.” Akkor sem mertünk saját nyelvünkön beszélni, ha idegen jött a faluba, mert nem akartuk a magyarok előtt a nyelvünket firtatni.” Adk. *Bagoly A.-né* sz. 1918. Derenk.

dalmi izolációjuk ugyancsak kedvezett nyelvük megmaradásának. Nyelvüknek így egyik alapvető megkülönböztető szerepe jutott mind maguk, mind pedig magyarok részéről.

A derenkiek áttelepítése, többek között Istvánmajorba, nemcsak az eddigi anyagi helyzetüket változtatta meg, hanem a közösség eddigi zártabb összetartozását is. A fiatalok falun kívül, a termelés különböző ágaiban vállalnak munkát. Máshol telepednek le, vagy hetente, havonta csak egyszer mennek haza. A szülői környezettől való elszakadás az egyik oka annak, hogy a fiatalok többsége csak érti a nyelvet, de már nem beszéli. A megváltozott életkörülmények között a magyar környezet továbbra is nyelvük alapján különbözteti meg az istvánmajoriakat: „Ha mi ketten utazunk valahová és *slovaňski*-nyelven beszélgetünk egymással, akkor a magyarok megjegyzik, hogy miért nem magyarul szólunk egymáshoz, hiszen mi is magyar kenyeren élünk.”³⁹

Fentebb már megállapítottuk, hogy Derenken a faluközösség és a szülői ház volt az a kötelék, amely ápolta, fenntartotta a nyelvi hagyományokat. A fiatalok Derenken egymás között házasodtak. A magyar fiúk nem szívesen kötöttek házasságot derenki lányokkal. A derenkiek azonban elsősorban azt mondják, hogy ha a lány magyar fiúhoz ment férjhez, akkor mindenképpen el kellett költöznie a faluból és számára teljesen idegen környezetben kellett élnie.

Jelenleg még nem áll módunkban megállapítani, hogy hány derenki leány ment férjhez magyar fiúhoz, vagyis mennyien hagyták ott a falut férjhezmenés következtében. Az adatközlők véleménye abban megegyezik, hogy csak három magyar lány jött férjhez derenki legényekhez. Hogy nemcsak helybeli lányokkal köthettek házasságot a derenki fiatal emberek, azt a következő adat is igazolja: „Ezek a magyar lányok, akik idejöttek férjhez és itt éltek, nagyon szegények voltak és jó volt itt nekik.”⁴⁰

Az áttelepülés után már megváltozott ez is, a fiatalok között gyakoriak a vegyesházasságok. A vagyoni, a nyelvi különbség már nem játszik szerepet. Általános jelenség azonban, hogy ha a fiú magyar lányt vesz el feleségül, akkor a gyerekek már egyáltalán nem ismerik a közösség mindennapi nyelvét. A vegyesházasságok is meggyorsítják a folyamatot, mely az istvánmajori lengyel nyelv elfelejtéséhez vezet.

4. Gazdálkodás Derenken

Az eddigi kutatások alapján csak nagyon röviden áll módunkban felvázolni a derenki lakosság 1880—1940 időszakra jellemző gazdasági életét, ez még további kutatást igényel. A birtokfelosztás következtében a derenki lakosok valószínűleg elvesztették az erdei tisztásokra, legelőkre és az erdőre vonatkozó jogait, és a gazdasági életükben fontos szerepet játszó juhtartás meg-

39. Adk. *Bubenkó J.* sz. 1901. Derenk.

40. Adk. *Rémias Gy.* sz. 1925. Derenk.

szűnt.⁴¹ A derenki lakosság megélhetése földművelésen és állattartáson alapult. E mellett azonban igen számottevő volt az egyéb munkavállalás, valamint a gyűjtögetés és vadászat által biztosított megélhetési forrás. Viszonylag kis szerepet játszottak a különböző háziiparok.

A földművelésüket meghatározta a hegyi hűvös éghajlat, a rossz minőségű és kevés szántóföld, a földterület elaprózódása, a viszonylag nagy népsűrűség, amelynek következtében pl. a kender helyett fokozatosan burgonyát kezdtek termesztetni.

A derenki szántóföld sziklás, keveset termő, nehezen művelhető volt, előfordult, hogy nem lehetett felszántani, csak megkapálni. Rozsot, zabot, árpát, búzát, kukoricát, babot, marhatököket, *karpielet*, káposztát és kendert termesztettek. Egyedül a kendernek volt állandó területe a határban, ott ahol folyt a feldolgozásához nélkülözhetetlen patak. Az áttelepülést megelőzően ugarolták a földet. Az adatközlők még jól emlékeznek a kb. XIX. század végéig folytatott háromnyomásos gazdálkodásra. A lakosság szerint Derenken csak a burgonya (*grule*) termett jól. Gabonából mindig keveset arattak, éppen csak a saját fogyasztásra elegendőt tudták megtermelni, gabonából sohasem került piacra.

Derenk megművelhető földterülete a lakosság létszámához viszonyítva nagyon kicsi volt.⁴² Nagygazdának számított a 25—30 holdas gazda. Módosabb családnak tekintették a 10 holdasokat is. A lakosság többsége azonban jóval kevesebb földön gazdálkodott. A termények nagyobb létszámú családoknak már nem voltak elegendők. A növénytermesztési munkákat nagyon megnehezítette a földterületek elaprózódása. Egy-egy tulajdonosnak néha egymástól jelentős távolságban 20—30 darabban (*falatka*) volt földje. A földterület örökösödés útján elaprózódott annyira, a vásárlás csak kis mértékben idézte elő.⁴³ A földművelés gépesítése fel sem merült, nem hajtották végre a tagosítást. Talajjavítással sem törődtek, Derenken sohasem használtak műtrágyát, a termőképességet csak vetőmagcserével kívánták javítani. A földművelés stagnált, a lakosság létszámának növekedésével az életszínvonal csökkent.

Derenken majdnem minden családnál tartottak tehenet, de egynél több csak a módosabbaknak volt. Nagyon szegénynek számított az, akinek még tehene sem volt, de két-három tehenet már a gazdagság jelének tekintették. Igásjószágként ökröt tartottak, de több helyen tehénnel szántottak. A tejtermékek fontos eladási cikkeknek számítottak, bár a tehenek tejhozama nem lehetett

41. Az erdő felmérése nem kedvezett a lakosoknak. „Valamikor az összes erdő és legelő az ősöké volt. Birkákat legeltettek rajta. De egy vasárnap megjelent az öreg Andrassy gróf és a templomból jövő embereknek azt mondta, hogy felosztják az erdőt. Egyrésze marad csak meg a falunak, amiből szóváltás lett és a gróf mindet elvette. Drenka nem tudta megváltani azt a kicsit sem, amit meghagytak neki, pedig nagy bükkfákat is kiirtottak, hogy fizetni tudjon. Régen sok birka volt ott, de aztán nem tudtak mit adni neki, nem volt legelő.” Adk. *Stefán J.* sz. 1904. Derenk.

42. „Derenken kevés szántóföld volt, nem lehetett vásárolni. Se pénz nem volt, ha pénzünk is akadt, a harmadik faluban vettünk egy kis kaszálót.” Adk. *Kovács A.* sz. 1891. Derenk.

43. „A szántóterület falatkákra (darabokra) osztódott. Mindenkinek meg volt a saját mennyiségű falatkája. Ha gyereke volt, akkor ezeket is felosztotta. Az öregeknek még nagy darabokban volt a szántójuk, de azután elaprózódtak. Az apa a gyerekek között egyenlően osztotta szét a földet. A jog mindenkit egyenlőnek tekint. Ha 5 gyereke volt, akkor a birtokot öt fele osztotta.” Adk. *Kovács A.* sz. 1891. Derenk.

nagy. A leggazdagabb családoknál, ahol be tudták szerezni a takarmányt, bikát (*bujok*) hizlaltak, majd eladták a rozsnyói vásáron. A faluban kevés lovat tartottak, az adatközlők szerint nem volt több tízegynéhánynál. Gazdasági munkákra nem volt kifizetődő a lótarítás, nehezen művelhető sziklás talajon nehez volt velük dolgozni, nagyobb gondozást is igényelt, az abraknak valót sem tudták megtermelni. A lovakkal fát szállítottak az erdőből, bár elsősorban ökrökkel fuvaroztak.⁴⁴

Sertést saját szükségletre és eladásra majdnem minden családnál tartottak. Bőségesen termelt burgonyával és az erdőben összegyűjtött makkal hizlalták.⁴⁵ Hasonlóan általános volt az aprólékok; tyúk, kacsa, liba (*husi*) tartása is. Néhol pulykát (*pulki*) is neveltek. A házinyúl tenyésztése nagyon közkedvelt volt, majdnem minden család tíznél is több nyúllal rendelkezett. Kecskét csak elvétve tartottak.

Tehenet, ökröt és sertést közös legelőre hajtották ki. A falu közössége által megfogadott pásztorok őrizték. A pásztornak gyakran cigányok vállalkoztak. A pásztorbérik természetbeli juttatásokból, lakás biztosításából és némi pénzösszegeből állt.⁴⁶

Az állattartást nagyban befolyásolta a takarmány hiánya. A falu legelőterülete sem volt elég az igényeknek. A kevés szántóföldön nem vált lehetővé takarmánynövények termesztése.

A falu életében a legjelentősebb kereseti lehetőséget az erdei munka jelentette. Derenken szinte minden családból legalább egy férfi a favágásnál és szállításnál dolgozott. A fát Szín vasútállomásához szállították ökörfogattal, az ökörtartás ezért is volt általános a faluban. A lakosság egy része faszénégetéssel foglalkozott.⁴⁷ Akik gyakran egy hétre is elhagyták a falut, az erdőben éltek. Maguk is árusították a kész terméket, így Magyarország távolabbi területeire elutaztak. Valamivel kisebb jelentőségű volt a mészégetés.

A kisebb gazdaságokból ideiglenes mezőgazdasági munkára is eljártak. Leginkább aratáskor és szénabetakarításkor szerződtek munkára, bérezésük nagyobb részt természetbeli és kisebb mértékben pénzbeli fizetéséből állt.⁴⁸ A nők csemetekertben dolgoztak, a vadaskert létesítésekor ápolták a vadakat.

Az erdőnek nagy szerepe volt a derenki ember életében. Az erdőben növényi termékeket: gombát (*huba*), makkot, különféle gyümölcsöt, pl. somot, száraz falevelet stb. gyűjtöttek. Az erdőkben különböző eljárásokkal vadásztak

44. „Nagyapám azt mondta, hogy ha valaki lovat vesz, akkor cigány sorsra jut.” Adk. *Stefán J.* sz. 1904. Derenk. Ebben a gondolatban az rejlik, hogy lótarítás tönkre teszi a gazdaságot és a gazdája még koldus sorsra is juthat.

45. „Mindenkinek volt malaca. Makkon tartották. Kihajtották az erdőbe, ott még felszedte a vadgyümölcsöt is.” Adk. *Kovács A.* sz. 1891. Derenk.

46. „Derenken a pásztort a falu fogadta. Egy gazdtól kapott fél véka kb. 15,5 kg búzát, szalonnát, grulét (burgonyát), vajcát (tojást), lisztet. Ha nem akadt pásztor, akkor a gazdák felváltva legeltették a jószágot. Mindenki tudta, hogy mikor következnek, házsorjában ment a pásztorkodás.” Adk. *Kovács A.* sz. 1913. Derenk.

47. „Szenet égettünk. Ezt nagyon régóta csináltuk. A fiú megtanulta az apjától. Egy nap alatt annyi faszenet ki tudtunk égetni, hogy másfél kg szalonnát, egy hetes munkával pedig egy pár csizmát vehettünk rajta. Kora reggeltől késő estig mindig ezt csináltuk.” Adk. *Kovács A.* sz. 1913. Derenk.

48. „Már 13 éves koromban jártam a kepére. Olyan hely is volt, ahol az egész család elment kepére dolgozni. Fiatal koromban marokszedő voltam és harmadát kaptam. Harmadosnak hívtak. Grófi birtokokra jártunk aratni.” Adk. *Bubenkó J.* sz. 1901. Derenk.

is, a vadászat nemcsak a táplálkozáshoz biztosított húst, az állat bőrét is hasznosították. Általában vaddisznóra, őzre, szarvasra, vadnyúlra vadásztak, a nyuszt és a róka bundáját vándor zsidó kereskedőknek adták el.⁴⁹ Derenken nagyon kevés lakosnak volt vadászengedélye, és az is csak a községi erdőre szólt.

Az erdő biztosította a háziiparokhoz is a nyersanyagot. Derenken minden férfi maga csinálta a háztartási és gazdasági faeszközöket. Az asszonyok általában sajátkészítésű szövészeken szóttek kender-, ritkábban lenfonalból. Nagyobb tudást igénylő mesterségeket mint pl. a kovács, kádár vagy asztalos nemigen folytattak. A helybeli iparosok munkái csak a falu igényeit elégítették ki. A falu lakói ezen kívül vásárokon, vándor kereskedőktől és iparosoktól vagy közeli településekről, leginkább Szögligetről szereztek be a szükséges tárgyakat.⁵⁰ A derenkiek viszont jó keményfából készült fanyeleket és fakanalakat készítettek és szállítottak le délebbi területekre árusítani, de színi zsidó kereskedőnek is adtak el.⁵¹

A derenkiek életszínvonala igen alacsony volt, gazdaságukat alig növelték, ritkán vásároltak földet vagy erdőt.

5. Gazdasági változások Istvánmajorba történő áttelepítés után

Derenkről Istvánmajorba kb. 250 személy költözött át. Az áttelepültek között 1000 kh. szántóföldet osztottak ki. Egy család általában 15—20 kh. területet kapott, ebből 10—15 kh. szántó, 600 négyszögöl porta, néhány sor szőlő volt és mindenki legeltethette a jószágát a közös legelőn.⁵² A földművelésre és az állattartásra itt sokkal jobb lehetőségek nyíltak, mégis a háborús időszakban, amikor a férfiak nagyobb részt távol voltak, a nők nehezen tudták megművelni a birtokot.

1943—1950 közötti időszak az újabb gazdasági ismeretek elsajátításának időszaka volt. Meg kellett ismerkedni a szőlőműveléssel, más minőségű és éghajlatú terület gabonatermesztésével. A környező magyar falvakban jó termést hozó dinnye, dohány, napraforgó művelésével is ezekben az években kezdtek ismerkedni. A karórépa termesztése pedig fokozatosan megszűnt. Istvánmajorban a magyar napszámosok szintén átadták tapasztalataikat. A lengyelek szívesen és hamar alkalmazkodtak az újabb körülményekhez, pl. néhány éven belül jó dinnye- és dohánytermést értek el.

1961-ben megalakult mezőgazdasági termelőszövetkezet a falu gazdasági életében gyökeres változást hozott. A szántóföldet és a legelő területet közös

49. „... Nyestre vadásztunk, mert a bőre drága volt... a rókéért 15 pengőt kaptunk, a nyestért 100-at. Akkor egy tehén 60—80 pengőbe került.” Adk. *Kovács A.* sz. 1891. Derenk.

50. „Derenken járt egy bodnár, mert ott sok fa volt. Feliben dolgozott, egy hordó az övé volt, egy hordó pedig azé, aki a faanyagot adta. Három hónapig dolgozott ott, de sok hordót meg is csinált.” Adk. *Kovács A.* sz. 1913. Derenk.

51. „Nagyon sok kapa-, csákány-, kalapácsnyelet csináltunk. A színi állomáson megvették tőlünk a zsidók. Egész télen készítettük a nyeleket.” Adk. *Stefán J.* sz. 1911. Derenk, megh. 1978. Istvánmajor.

52. A mezőgazdasági termelőszövetkezet által szerződtetett pásztor legelteti az állatokat. Hatáskörébe tartozik a pásztor bérezése, a legelő fenntartása, a legelőhasználati díj megállapítása. Jelenleg 70 háztáji szarvasmarha jár ki a legelőre.

gazdálkodás szerint művelik, illetve hasznosítják. Idősebb emberek a tsz-ben dolgoztak tovább, mások Emődön a vasútnál vagy Miskolc és környéke ipari létesítményeiben vállaltak munkát. Istvánmajor mezőgazdasági faluból mezőgazdasági-ipari faluvá vált. A fiatalabb generáció már nem Istvánmajorban telepszik le, hanem a munkahelyéhez közelebb. Istvánmajort előregedett, 55—60 éves vagy idősebb emberek lakják. Fejlett a sertéstartásuk. Évente egy-két hízót vágnak le, de jelentős jövedelemforrás miatt foglalkoznak inkább sertéstenyésztéssel. Piacon értékesítik a baromfit és házinyúlállományukat és a tejtermékeket. Ritkábban burgonyából is jut eladásra. A szőlő hozamát viszont saját fogyasztásra szánják.

Általánosságban meg lehet állapítani, hogy Istvánmajor lakóinak gazdasági helyzete kedvező. A többségben levő idősebb emberek saját jövedelmükből nemcsak maguk igényeit elégítik ki, hanem jelentős anyagi eszközökkel városban lakó gyermekeiket is támogatják. Személygépkocsit vásárolnak nekik, házépítés, bútóvásárlás, sőt még gazdaságilag kihasználatlan eszközök beszerzése esetén is nagyobb pénzüsszeggel ajándékozzák meg őket.

Istvánmajor lengyel hagyományos társadalmi erősen átalakulóban van, a társadalmi hasonulás kezdetei jól láthatók és a következő generáció életében már gyökeresen új kép alakul ki. A jelenlegi idős lakosok életével megszűnik ez a közösség. Gyermekeik egy időre még megtartják a szőlőt vagy a portát. A lakóházak egy része, vagy talán mindegyike mezőgazdasági termelőszövetkezet tulajdonába megy át. A jövőt tekintve felmerül a kérdés, hogy a volt derenki lengyel lakosok gyermekei a magyar környezet hatására milyen fokon őrizhetik meg lengyel származásuk tudatát. A kérdésre optimista felelettel nehéz válaszolni.

6. Kutatási feladataink

A terepmunka során nyert eddigi tapasztalataink további kutatásaink célkitűzéseit is meghatározzák. Alapvető feladatnak tekintjük Derenk lakosságának 1941 előtti anyagi, szellemi és társadalmi kultúrájának rekonstrukcióját elvégezni. Az Istvánmajorba történő áttelepítést megelőző időszak kulturális képét kívánjuk megrajzolni, illetőleg az új gazdasági és kulturális környezetből adódó változások következményeit és mértékét vizsgáljuk.

Ezeknek a feladatoknak az elvégzése után, összehasonlítva Derenk hagyományos kultúrártékeit a lengyel népi kultúrával, megpróbálkozunk a következő kérdésre feleletet adni: 1. milyen területekről jöttek Derenkre a telepesek, 2. Az etnikailag idegen környezetben kultúrjajaik átalakulását milyen tényezők idézték elő, 3. ezeknek az átalakulásoknak eredményeként milyen fokú a lengyel telepesek kulturális hasonulása a magyar környezethez, 4. Az istvánmajori közösségnek a jelenlegi kultúrája mennyiben különbözik annak a területnek a kultúrájától, ahonnan elmenekültek, 5. Istvánmajor lakosai milyen kultúrjakkal és miért különböznek a magyar környezettől. A feladatok megoldása értékes anyaggal járulhat hozzá a népi kultúra társadalmi-gazdasági fejlődés különböző fázisaiban bekövetkezett változásainak megismeréséhez.

FORSCHUNGEN ZUR VOLKSKUNDE IN EINEM POLNISCHEN DORFE IN UNGARN

(Auszug)

Im vergangenen Jahrhundert entstand in Polen ein lebhaftes Interesse für die Landsleute, die in den verschiedenen historischen Epochen ausgewandert waren und sich ausserhalb der Landesgrenzen angesiedelt hatten. Ein Auswanderungsziel polnischer Bauern war Ungarn. Schon vor dem ersten Weltkrieg haben Historiker und Sprachforscher in Oberungarn mehrere polnische Sprachinseln entdeckt. Bisherigen Angaben zufolge leben augenblicklich Einwohner polnischer Herkunft in einigen Dörfern am Bódva-Fluss und in Emőd-Istvánmajor, die vor 1941 in Derenk sesshaft waren. Derenk liegt westlich des oberen Bódva-Laufes im nördlichen Karstgebiet des Komitats Borsod. Seine letzten Einwohner waren die im 18. Jahrhundert angesiedelten Polen. Den neuesten Forschungen zufolge war Derenk im Mittelalter ein von Ungarn bewohntes Dorf, das 1710 durch die Pest entvölkert wurde. Gy. Dénes nimmt an, dass nach der Seuche vielleicht Gorale (im polnischen Berggebiet lebende Hirten) das leerstehende Dorf in Besitz nahmen, die aus dem der Zips benachbarten polnischen Gebiet stammten. Die Polen haben sich innerhalb einiger Jahre stark vermehrt, unter den neuen Lebensverhältnissen hat sich ihr wirtschaftliches, gesellschaftliches und kulturelles Leben bald entfaltet. Es entfaltete sich auch ihre traditionelle Lebensweise als Waldbauern. Zwischen den beiden Weltkriegen hatten sie im benachbarten Wald einen Wildpark angelegt, schliesslich wegen Bildung eines geschlossenen Jagdgebietes — bessere Lebensbedingungen sichernd — das ganze Dorf ausgesiedelt. Die meisten von ihnen zogen nach Istvánmajor, einem Zentrum der herrschaftlichen Güter in der Ebene südöstlich des Bükk-Gebirges, wo ihre anfangs geschlossenen Dorfgemeinschaft ihre traditionelle Kultur weiterhin pflegte.

Das Studium der Kultur von Istvánmajor haben wir im Herbst 1977 begonnen. Zuerst wurden die Beziehungen zwischen dem Geschichtsbewusstsein und der Gegenwart analysiert. Aus den mündlichen Überlieferungen der Dorfbewohner geht eindeutig hervor, dass ihre Vorgänger ein vernichtetes Dorf in Besitz nahmen, und dass Derenk ausschliesslich mit polnischen Leuten neu angesiedelt wurde. Sie finden auch eine richtige Erklärung für den Ursprung des Dorfnamens „Derenk“. Er stammt vom slawischen Wort „drenka“, „dren“, d. h. Herlitze, die in der Umgebung des Dorfes in grossen Mengen vorkommt. Diese polnische Gemeinschaft sondert sich auch heutzutage von den sie umgebenden von Ungarn bewohnten Gebieten ab, sowohl in ihrer Sprache als auch im nationalen Bewusstsein und in ihrer Kultur. Ihre alltägliche Sprache ist Polnisch mit slowakischen und ungarischen Einschlägen. Sie selbst bezeichnen sie mit verschiedenen Namen: slov'enin, Slawe, Slowake, Lendjelski. Es ist beachtenswert, dass die Bezeichnung slov'enin, Plural slov'ene ein uralter Name ist, der einst bei jedem slawischen Stamm beaknnt war.

Ihre Existenz in Derenk gaben der Ackerbau, die Wiesen und der Wald. In ihrem wirtschaftlichen Leben kam es zu mehreren wesentlichen Änderungen. Infolge der Lehensaufhebung haben sie ihre Rechte auf Lichtungen, Weiden, im allgemeinen auf die Nutzung des Waldes verloren. Die Schafzucht — einst ein wichtiger Faktor ihres Lebens, wahrscheinlich noch aus der alten Heimat mitgebracht und in der Erinnerung auch heute noch lebend — wurde nicht fortgesetzt. Die Entwicklung des Ackerbaus wurde von den geographischen Gegebenheiten des Gebirgslandes und den demographischen Umständen stark beeinflusst ebenso wie die Tierzucht vom Mangel an Getreide. Die Weiden reichten für die

Kühe, Ochsen und Schweine nicht aus. Ihr Existenzminimum versuchten sie in erster Linie mit Wald- und Forstarbeiten, Wilddieberei, Sammeln von Kräutern und landwirtschaftlichen Arbeiten zu sichern. In Derenk hat jeder Mann die Geräte aus Holz für den Haushalt und für die Landarbeit selbst angefertigt. Sie trieben Handel mit Stielen aus gutem Hartholz und mit kleinen Haushaltartikeln.

Die Übersiedlung hat riesige Veränderungen mit sich gebracht. Die Lebensbedingungen der etwa 250 Personen, die nach Istvánmajor zogen, hat guter Ackerboden von ungefähr 1 000 katastraljoch gesichert. Sie lernten neue Pflanzenkulturen kennen wie z. B. Wein, Tabak, Melonen und Sonnenblumen. Der Anbau von Kohlrüben hat aufgehört. Eine neue Periode im Leben des Dorfes nahm mit der Gründung der LPG im Jahre 1961, ihren Anfang ausserdem gingen viele in die benachbarten Industrieanlagen arbeiten. Die heutigen gesellschaftlichen Verhältnisse beschleunigen die linguistische Eingliederung und die ethnokulturale Anpassung. Mit weiteren Forschungen soll die ethnographische Rekonstruktion aller ihrer Kulturgebiete durchgeführt werden.

E. Krasíńka—R. Kantor